

Поняття «символ» у науковій літературі

Ю. О. Сіденко

Кафедра глибинної корекції і психолого-соціальної реабілітації Черкаський національний університет імені
Б. Хмельницького м. Черкаси, Україна
Corresponding author. E-mail: sidenko-91@mail.ua

Paper received 24.01.17; Accepted for publication 02.02.17.

Анотація. Стаття виконана у рамках психодинамічної парадигми та присвячена актуальному питанню співвідношення понять «символ» та «знак» у філософських і психологічних дослідженнях. Розкрито зміст зазначених термінів, визначено їх основні ознаки. На основі проведених досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених встановлено їх схожості та відмінності. Зміст статті вказує на те, що поняття «символ» має більш складний характер ніж поняття «знак», тому не можна говорити про їх тотожність. У даній роботі акцентується увага на нових шляхах пізнання категорії «символ» в психодинамічній парадигмі, що підтверджують дисертаційні дослідження послідовників академіка НАПН України Т. С. Яценко, у розробці прикладних її аспектів.

Ключові слова: архетип, витіснення, глибинне пізнання, знак, психодинамічна парадигма, символ.

Вступ. Слово «символ» (у перекладі з грецької мови – «з'єднання, співпадання (частин єдиного); «злиття», «зв'язування», «знак, пізнавальна ознака») має декілька значень: «концентрована умовна абстрактна форма відображення і фіксації наукових (чи релігійних) знань людини з допомогою стилізованого знака» [20, с. 377–378]; «естетично канонізована, культурно значима концептуальна структура» [19, с. 536–537]; «умовне позначення якогось предмета, поняття або явища» [4, с. 1121]; «комунікатор, інформаційний посередник, за допомогою якого можливе функціонування соціуму при релігійно орієнтованому світогляді» [8, с. 237]; «це універсальна естетична категорія, що розкривається через порівняння з суміжними категоріями образу, знака та алегорії» [1, с. 607].

Короткий огляд публікацій по темі. Стаття вперше звертає увагу на роль символізації в процесі глибинного пізнання психіки. Останнє піддавалось аналізу в роботах Т. С. Яценко [26–28], засновника психодинамічної парадигми та її послідовників К. А. Бабенко, Л. В. Драгола, І. В. Євтушенко, Б. Б. Іваненко, О. В. Педченко та ін.

Мета статті. Проаналізувати поняття «символ» у науковій літературі. Довести провідну роль символізації в діагностико-корекційному процесі активного соціально-психологічного пізнання психіки суб'єкта (АСПП).

Матеріали і методи. В основу досліджень символізації психіки суб'єкта, як було покладено емпіричний матеріал груп АСПП. Апробовано методики, які об'єднані загальними методологічними вимогами та відповідають основним законам позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта. Таким чином, метод АСПП сам по собі, у власній динамічній самореалізації виражає основи психодинамічної методології. Метод АСПП здійснюється через конкретні методики: спонтанна дискусія, психодрама, психоаналіз малюнків авторських і неавторських та візуалізацію психічного у вигляді предметних моделей, які потребують подальшого «оживлення» в діалогічній взаємодії.

Результати та їх обговорення. Більшість визначень поняття «символ» зводяться до його предметного розуміння або порівнюються зі знаком. Осмислення символу як знака, висвітлено у роботах американ-

ського філософа і семіотика Ч. С. Пірса. Вчений розділяє існування символу, іконічного знаку та індексу: іконічний знак існує як образ в пам'яті, тому належить до минулого досвіду. Індекс проявляється в теперішньому досвіді. Символ спрямований на певне сприйняття, опосередкований словом, впливає на думку і поведінку його інтерпретатора. Відповідно до загальної теорії знаків Ч. С. Пірса, знаки, що володіють символічним характером, здатні утворювати судження, на відміну від індексів та іконічних знаків, які цього не роблять. Значення виступає «загальним правилом», яке не може бути визначено повністю а, отже, може бути «потенційно». Це проявляється в одній з найважливіших характеристик символу – континуальності, недискретності характеру його сенсу. Аналізуючи «потенційність» символу, Ч. С. Пірс визначає його як нескінченну кількість висловлювань культурно значущих текстів і подій [17].

У науковій літературі існують наступні аспекти трактування символу: філософсько-герменевтичний та семіотичний. Так, філософсько-герменевтичний аспект тлумачення символу, представлений у науковому доробку Г.-Г. Гадамера. Він анонсує виклад свого концепту символу зверненням до старовини. У Древній Греції символом називався черепок, що служив знаком дружніх стосунків. Розлучаючись з гостем, хазяїн розламавав черепок надвоє і одну половинку віддавав. Таким чином, складаючи дві частини посуду, могли упізнати один одного люди, пов'язані дружніми стосунками у минулому, або – їх нащадки. Актуальний в цьому сенсі, з точки зору Г.-Г. Гадамера, і платонівський міф про андрогінів, він вказує на аналогію зустрічі споріднених душ і сприйняття прекрасного в мистецтві. Легенда свідчить, що в покарання за посягання на владу богів люди були розділені надвоє. «Відтоді, – узагальнює Г.-Г. Гадамер, – людина, позбавлена цілісності життя і буття, приречена шукати свою половину» [6, с. 298]. Вчений зазначає, що символ вказує на значення, актуалізує його і репрезентує. Суть функції символу – репрезентувати сенс у витворі мистецтва, де людині відкривається «послання блага і гармонії» [6]. Через символ здійснюється цілісність пізнаваного світу. У художньому творі, на думку Г. Г. Гадамера завжди присутня ідея, що недоступна безпосередньому спогляданню, але реалізовується за допомогою символу.

Основоположником інтерпретації символу в культурологічному аспекті є Е. Кассіер, автор праці «Філософія символічних форм» [9]. Суть його концепції полягає в тому, що символ – це людське конструювання. У індивіда виникла потреба в іншій реальності. Сприйняття речей світу відбувається опосередковано. Людині необхідно символічне конструювання для реалізації себе, тому символічна реальність забезпечує їй можливість для творчого самовираження. Іншою особливістю кассієровського символізму є творче здійснення і відтворення естетичних явищ повноти буття. У «символічній функції» відкривається здатність людської свідомості існувати за допомогою синтезу протилежностей внутрішнього і зовнішнього. Е. Кассієр розглядав символ як цілісну замкнуту символічну систему, що моделює навколишній світ за допомогою категоріальних опозицій. Він вважав, що для розкриття суті людського буття, необхідно перш за все звернутися до дослідження культури.

У роботі каталонського письменника та мистецтвознавця К. Х. Керлота «Словник символів» [10] описано значення символіки європейської культури і зазначено, що: «символи виникають групами, а не ізольовано, породжуючи символічні композиції, що можуть розгортатися у часі та просторі (твори мистецтва, емблеми, графічні композиції) або одночасно: і в просторі, і в часі (сновидіння, драматичні твори)» [10, с. 65]. Дослідник виділяє здатність символу виражати різні аспекти (тезис і антитезис) ідеї, яку він представляє, пояснюючи це тим, що: «несвідоме, тобто «місце, де живуть» символи, не визнає внутрішніх протиріч; «символічна функція» активується саме у той момент, коли виникає напруга між протилежностями, з якими свідомість не в змозі впоратись самостійно» [10, с. 34]. К. Х. Керлот, солідаризуючись із психоаналітичними ідеями (Дж. Дж. Фрезера, З. Фрейда, М. Шнайдера, К. Г. Юнга), вказує на те, що динамічні форми, що існують у несвідомому, дають початок символам. У своїх міркуваннях вчений керувався думкою К. Г. Юнга, а саме: «несвідоме представляє собою матрицю людської душі та її винаходів» [22, с. 83].

Культуролог П. Діль наголошує на універсальній (виходить за межі історії) та специфічній (належить до певного періоду історії) природі символу. Дослідник вважає символ «точним, кристалізованим засобом вираження» [10, с. 25]. За своєю суттю він відповідає внутрішньому життю (якісному, інтенсивному) на протигагу зовнішньому світу (екстенсивному і кількісному).

У науковій літературі представлено варіанти класифікації символів (З. Фрейд, К. Г. Юнг, Е. Фромм та інш.) З. Фрейд виокремив два типи символів: універсальні – ті, які можна зустріти в багатьох сновидіннях, що є типовими, і ті, що мають індивідуальне походження, створені окремою людиною. Вчений розглядав символ як специфічну форму вираження витісненого індивідуального несвідомого. Зосередившись на розшифровці «мови несвідомого», він висунув положення про існування прихованих, не проявлених бажань, виявлення змісту яких можливо тільки за допомогою аналізу символізування. Виходячи з базових для нього уявлень про принцип задоволення

(який, за виразом В. Лейбіна, є «програмою функціонування психічних процесів» [13, с. 123]) і принцип реальності (що характеризує вплив на особу соціальних і культурних чинників), З. Фрейд приходив до наступного висновку. На його думку, для того, щоб бажання знайшло вираження в сновидінні і досягло свідомості, воно повинне пройти бар'єр культурно обумовленої «цензури», піддатися трансформації, тобто символічному опосередкуванню. При цьому, в результаті «символічної діяльності» у процесі сновидіння створюється проміжок між первинними «думками сновидіння» і його змістом. Підкорившись складному процесу трансформації і «кодування», символи децентруються по відношенню до явного змісту сновидіння, його підстави залишаються прихованими.

О. Ранк та Х. Закс досліджуючи природу символу через аналіз мови сновидінь виокремили наступні його характеристики: залежність від індивідуальних умов, історична основа, лінгвістичний зв'язок, філогенетичні паралелі (в міфах, культурі, релігії). Дослідники розглядали символ, як: «особливий вид непрямого зображення, що відрізняється від близьких йому форм зображення думок в образах – від порівняння, метафори, алегорії, натяку і так далі. Символ – це ідеальне з'єднання усіх цих форм вираження; він є наочною заміною чого-небудь прихованого, з чим у нього є загальні зовнішні ознаки або внутрішній асоціативний зв'язок» [18, с. 44]. Дослідники виділяють 3 групи символів: сексуальна група символів – психоаналітично найбільш вивчена, «служить зображенню сексуального матеріалу і еротичних стосунків, до цієї ж групи найлегше підібрати культурноісторичні ілюстрації» [18, с. 51]; соматична група символів (виділена на основі досліджень сновидінь Шернером) – «зображують у образах частини тіла або їх функції (наприклад, зуби як ряд будинків, сечовипускання як повільний і т. д.)» [18, с. 52]; функціональна група символів – зображують психічно сприйняті стани і процеси душевного життя (функціонування психіки), наприклад, похмурий настрій – за допомогою сумного ландшафту, важку розумову роботу – за допомогою підйому по стежині, що звужується, і т. д.). Вчені зазначають, що: «символізація відноситься до несвідомого, проте не позбавлена і свідомих елементів, які обумовлюють створення і розуміння символів» [18, с. 39].

Е. Фромм виділяє три види символів, які різняться між собою за ступенем символічності: умовні (конвенціональні), випадкові та універсальні. Перший тип – найбільш поширений і використовується у повсякденній мові. Вони суміжні і виникають на якій-небудь зоровій або природній основі; використовуються у промисловості, математиці та в інших сферах діяльності. Випадкові символи, так як і умовні (конвенціональні), не мають внутрішнього зв'язку між безпосередньо самим символом і тим, що він символізує. На відміну від умовних (конвенціональних) символів, випадкові не можуть мати однакового значення у різних людей, тому що зв'язок між подією і символом встановлює сам індивід. Універсальними символами є такі, в яких є внутрішній зв'язок між символом і тим, що він означає [21].

Інший варіант класифікації символів запропонували В. Бауер, І. Дюмотц та С. Головін у «Енциклопедії

символів». Вчені виокремили символи у групи наступним чином: древні символи (такі як хрест, чаша, древо життя, космічна змія та ін.); символи індійської міфології; індіанські символи; символи християнства; символи казок; астрологічні символи; символи алхімії; символи Тарот; символи буденності. Дослідники наголошували на тому, що «трактування символів тісно пов'язано із особистістю людини, яка здійснює інтерпретацію, з її соціальним, культурним і географічним середовищем, свідомістю та в першу чергу із її намірами» [2, с. 10].

Ортодоксальна психоаналітична точка зору (З. Фрейд, О. Ранк, К. Абрахам, Г. Закс, А. Фрейд та ін.), полягає в тому, що символічне зображення служить несвідомим прагненням і його метою є вираження у замаскованій формі таких аспектів психіки, які витісняються зі свідомості внаслідок дії внутрішніх та зовнішніх табу [18, с. 49]. К. Юнг і такі його послідовники, як Дж. Хендерсен, М. Л. фон Франц, І. Якобі, А. Яффе, Е. Нойман, Е. Метнер та ін., відстоювали іншу позицію. Згідно їх уявлень, символ має здатність виразити і поєднати свідомий і несвідомий зміст. Внаслідок цього, як зазначає К. Юнг, «символ є розв'язанням внутрішніх суперечностей психіки, і в цій якості має звільняючу силу» [24, с. 8].

К. Г. Юнг використовує термін «архетип» для позначення тих універсальних символів, які володіють найбільшою сталістю (постійністю), максимальним потенціалом для психоаналітичної еволюції, і які вказують у напрямку від нижчого до вищого. Дослідник пише, що: «Архетипи представляють собою нумінозні, структурні елементи психіки і володіють визначеною автономією, а також психічною енергією. Функція символів полягає у тому, щоб перетворювати «нижчу» форму лібідо у «вищу»» [23, с. 63]. У роботі «Символи трансформації» він називає це: «психологічним механізмом, який перетворює енергію в символ» [25, с. 123]. К. Г. Юнг відмічає різницю між знаком та символом. Знак завжди менший, ніж поняття, яке він представляє, в той час як символ завжди більший, ніж його очевидний зміст. Символ має природне, спонтанне походження. Він проявляється не тільки в снах, казках та міфах, але й виникають у найрізноманітніших психічних проявах. Дослідник пише, що: «існує багато символів, які за своєю природою і походженням є не індивідуальними, а колективними. Переважно, це релігійні образи. Символ завжди містить у собі більше, ніж його очевидне і відразу спадаюче на думку значення. Більше того, символ – це природний і спонтанно виникаючий продукт» [24, с. 83].

Послідовник теорії К. Г. Юнга, редактор російськомовного видання його робіт – Е. К. Метнер в передмові до роботи «Лібідо, його метаморфози і символи» пише: «Будь-який символ поєднує в собі різні значення, що відповідають протилежним потягам і напрямкам психічної енергії. Символ завжди багатозначний. Він являється єдністю протилежностей, синтезом, рішенням протиріччя, але притому рішенням не раціональним, а ірраціональним, бо він є образ, а не поняття. Символ образно виражає невимовне, невідоме, що лише передчуває передбачене, ще не пізнане» [23, с. 14]. У цьому полягає відмінність символу

від алегорії, «значення якої завжди зрозуміло і обмежене» [23, с. 15].

Поле наукового інтересу послідовника З. Фрейда – Х. П. Блюма становить вивчення символізму в психоаналізі, форма, формування та функції різних символічних процесів. Дослідник застосовує поняття «психоаналітичного символізму» вказуючи, що він «диференціюється від інших символічних процесів і від поняття символізму, використовуюваного зазвичай. Психоаналітичний символізм являється похідним від потягів Ід і корениться в первинному процесі, лежить ближче до суті сприйняття і відносно обмежений за змістом видозміненими репрезентаціями тілесного Я, перших дитячих об'єктів, народження і смерті, та асоціативно пов'язаного з ними дитячого конфлікту і досвіду» [3, с. 184]. У своїй роботі «Символічні процеси і формування символів» Х. П. Блюм пише, що, психоаналітичний символ виникає у зв'язку з архаїчною спадщиною людини, не є продуктом навчання, з'являється спонтанно в ході дитячого розвитку і не призначений для свідомої комунікації; він універсальний, може бути виявлений в мові, міфах та іграх будь-якої культури.

Важливим при вивченні проблеми символів для Ж. Лакана стало обґрунтування розуміння несвідомого. Ним підкреслюється дискретність несвідомого, яке представлено як «структурована мережа (символічних) стосунків» [20, с. 365]. Взаємозв'язки елементів створюють «символічну матрицю», що забезпечує заломлення світу у свідомості та істотно впливає на життєвий шлях особистості. При аналізі ідей Ж. Лакана важливо враховувати, що мова – це та символічна система, яка є основою культури, всього світу людського буття і освоєння якої обумовлює саме формування людини. У зв'язку з цим принципово значимою представляється розробка Ж. Лаканом уявлень про три рівні (реєстри) психіки – реальний, уявний і символічний, останній з яких зв'язується безпосередньо з мовою і мовленням та із включенням індивіда в сферу соціокультурних норм. Символ «вводить в людську реальність щось інше, формуючи ті предмети, по відношенню до яких можна говорити про істину» [12, с. 44].

Згідно з С. Грофом, психологічний зміст символічних образів, які виникають в особливому стані психіки при вживанні хімічної речовини ЛСД, включає в себе елементи відразу декількох рівнів несвідомого (психодинамічного, перинатального, трансперсонального), при цьому наголошується конденсованість вираження зазначеного змісту в символах.

Вчений зазначає: «Візуалізація різноманітних універсальних символів складає важливу частину ЛСД-сеансів. Вони можуть виникати автономно або разом з іншими трансперсональними явищами. Досягнення універсальних символів супроводжується інтуїтивним розумінням різнобічних слів їх езотеричного значення» [7, с. 73].

Представники теорії об'єктних відносин (М. Кляйн, М. Мілнер, Д. Віннікот) вказали на роль символів, як фактор адаптації до оточуючого світу. М. Кляйн пише, що «символи є не лише основою фантазування і сублимації, але й завдяки ним розвивається здатність

суб'єкта до взаємодії із зовнішнім світом» [11, с. 140]. Дослідниця стверджує, що передумовою до культурної еволюції людини є її здатність до символування, яка за твердженнями постнонганців (Самюелс, Фордман) розвивається у дитини приблизно до 2 років «через використання перехідних об'єктів та гру» [11, с. 145]. Д. Віннікот відмічав роль матері у формуванні здорової психіки дитини, яка буде залежати від здатності вільного використання символів в якості інструментів, які забезпечують зв'язок між фантазією і реальністю [5]. М. Мілнер також розглядав символування, як передумову здорового психічного розвитку.

Визначаючи символ як функцію дійсності, О. Ф. Лосев підкреслює, що він «є щось абсолютно точне, закономірне і, в ідеальному значенні слова, системне, хоча в нього входять ірраціональні і трансцендентні величини, які вимагають діалектичної логіки, наслідуючи яку, визначає загальносміслову структуру, використовуючи апофатичний принцип» [16, с. 10-11]. О. Ф. Лосев визначив символ як «втілення ейдосу в інобутті, і не обов'язково у реальному, фактичному», як «невичерпне багатство апофатичних можливостей смислу» [14, с. 105]. Принцип апофатизму визначає безкінечність породжуваних символом смислів, а діалектика, яка проголошує «не тотожність і не відмінність, а відмінність у тотожності» [15, с. 158], дає можливість ототожнити у символі відмінні між собою ейдос та його інобуття, смисл та меон. У роботі «Проблема символу і реалістичне мистецтво» вчений ввів структурно-семантичний аналіз символу, знаходячи його відмінності від суміжних семіотичних, естетичних та наукових категорій. Підкреслюючи пізнавальні можливості символу, О. Ф. Лосев вважає необхідним провести логічний аналіз цього поняття, заздалегідь описавши складові його елементи. Вчений виділив наступні характеристики символу: він має онтологічний аспект та укоріненість у бутті; тотожність ідеального і реального – є визначальними в понятті символу; наявність творчого начала в символі, що полягає в переході свідомості у буття – символ творить нову реальність, розгортаючи багатство апофатичних смислів.

У межах нашого дослідження, яке ґрунтується на психодинамічному підході, важливими стають наступні характеристики символу: цілісність, суперечливість та багатозначність. Тим більша цінність символу, чим він багатозначніший. Свою справжню сутність символ виражає за умови зведення його окремих частин у певний цілісний зміст, в якому необхідно встановити зв'язок з початковою детермінантою [26].

Згідно з дослідженнями академіка НАПН України Т. С. Яценко, символ виконує синтезуючу функцію, симультанно представляючи свідоме і несвідоме. Лише системність взаємозв'язків між окремими образами і їх елементами в малюнку може розкрити «суб'єктивну доцільність та впорядкованість символізації змісту несвідомого, що детермінується інфантильним періодом життя суб'єкта» [27, с. 135]. Як відмічає Т. С. Яценко, зміст свідомості тяжіє до знакової (однозначності), несвідомого – до символічності

(полізначності), яка презентується підтекстно, багаторівнево і замасковано та потребує репрезентації. Значенню (семантиці) символу притаманна не лише полізначність, але і потенційна суперечливість змісту, що потрібно враховувати у процесі психоаналітичної їх інтерпретації. У монографії «Динаміка розвитку глибинної психокорекції: теорія і практика» Т. С. Яценко вказує і на те, що символ за емотивною потентністю перевершує силу слова, наприклад у тому, що у нього більше можливостей цілісно виразити зміст психічного. Дослідниця пише, що: «символ наближений до потреб «Ід», «вербум» – до соціальних устремлень «Я»; символ передає минуле у синтезі з теперішнім та бажаним майбутнім, «вербум» орієнтований на майбутнє, на фоні здолання залежності від минулого». [28, с. 300]. Символ відображає дві тенденції захисної системи: зберегти автономію, незалежність і одночасно допомогти психіці реалізувати витіснені (нереалізовані) бажання. «В цьому – зазначає Т. С. Яценко – полягає глобальне протиріччя психічного, яке маскується і підтримується захисною системою, а символ здатен виражати вищевказаний суперечливий факт в цілісності» [28, с. 301]. Зазначимо, що проблема символу як засобу вираження несвідомого висвітлювалась у дисертаційних роботах П. В. Теслика, І. В. Євтушенко, К. А. Бабенко, Д. С. Дроздової та Л. В. Драголи.

Висновки. Категорія «символ» досліджувалася вченими із різних галузей науки, зокрема у: філософії та культурології (Г. Гегель, О. Шпенглер, Г. Гадамер, В. Дільтей, Ж. Дельоз, В. Віндельбанд, Е. Кассіер, А. Кобзев, Г. Лозко та ін.); психології (З. Фрейд, К. Юнг, О. Ранк, К. Абрахам, С. Гроф, А. Менегетті, Х. Лейнер, Т. С. Яценко та ін.); семіотиці (Ч. Пірс, Ч. Морріс, Р. Барт, Ю. Лотман, П. Рікер, Ю. Степанов, Б. Успенський, Г. Фреге, Ю. Шрейдер та ін.); нейрофізіології, що розглядає проблему несвідомого сприйняття символів (К. Леві-Стросс, З. Фрейд, К. Г. Юнг, Г. Башляр, А. Лосев та ін.); мистецтвознавстві (Дж. Холл, А. Суріна, В. Смирнов та ін.); герменевтиці та соціології (М. Гайдеггер, У. Еко, Ч. Кулі, В. Куракіна, Ю. Кім, Дж. Мід, Г. Блумер, Т. Парсонс, Д. Рассмусен, М. Чарон та ін.); теорії соціальної комунікації (А. Соколов, Б. Семеновкер, Г. Почепцов, І. Демидова, Д. Шишкін, В. Райх, Ю. Тен та ін.); економіці, менеджменті, рекламі (Р. Батра, Л. Борисов, Р. Дафт, Дж. Майерс, К. Муравйова, Дж. Россістер, Л. Персі, А. Кривоносов, С. Катліп та ін.); лінгвістиці (Н. Костомаров, О. Потебня та ін.); дослідження, присвячені безпосередньо тлумаченню символів (Р. Кох, Н. Рогалевич, В. Похльобкін, Г. Бідерман, А. Єгазарова та ін.).

У філософії та психології відсутнє однозначне трактування символу. Проте спільним для різних дослідників є виділення в структурі символу двох елементів: предметного образу та глибинного сенсу, а також висновок про багатозначність смислу символу. Здатність символу поєднувати і виражати суперечливі тенденції психіки суб'єкта переконує в необхідності поглибленого розуміння його змісту психологом-практиком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Символ//Философский энциклопедический словарь.–М.: Сов. энциклопедия,1983. – С. 607.
2. Бауэр В., Дюмотц И., Головин С. Энциклопедия символов / Пер. с немецкого Г. И. Гаева – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – 504 с.
3. Блюм Хэрольд П. Символические процессы и формирование символов // Russian Imago 2002. Исследования по психоанализу культуры: (Сборник). – М.: Аграф, 2004. – С. 183-238.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
5. Винникотт, Д. В. Разговор с родителями [Текст]: [пер. с англ.] / Д. В. Винникотт. – М. : Класс, 1994. – 112 с.
6. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. / Михайлов А. В. (пер. с нем.). – М., 1991. – 438 с.
7. Гроф, С. За пределами мозга [Текст] / : [пер. с англ.] / С. Гроф. – 2-е изд. – М. Изд-во Трансперсонального ин-та, 1993. – 504 с.
8. Эстетика: Словарь / Под ред. А.А.Беляева. – М.: Политиздат, 1989. – 447с.
9. Кассирер, Э. Философия символических форм: В 3 т. / Пер. с нем. С. А. Ромашко. — М.—СПб.: Университетская книга, 2002. — 398 с.
10. Керлот Хуан Эдуардо Словарь символов.— М.: «REFL-book», 1994. – 608 с.
11. Кляйн, М. Развитие в психоанализе [Текст] / сост. и науч. ред.: И. Ю. Романов. – М. : Академ. проект, 2001. – 512 с.
12. Лакан, Ж.Тревога (Семинары, Книга X (1962/63)) [Текст] / Ж.Лакан. – М.: Издательство “Гнозис”, Издательство “Логос”. 2010. – 424 с.
13. Лейбин В. Психоанализ: проблемы, исследования, дискуссии. – М., 2008. – 487 с.
14. Лосев А.Ф. Философия имени / Лосев А.Ф. Из ранних произведений. – М., 1990. – 340 с.
15. Лосев А.Ф. Античный космос и современная наука / Лосев А.Ф. Бытие. Имя. Космос. – М., 1993 – 315 с.
16. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М., 1995. – 246 с.
17. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитрева. — М.: Логос, 2000. — 354 с.
18. Ранк О., Захс Х. Значение психоанализа в науках о духе // Ранк О. Миф о рождении героя. / Пер. с англ. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – С. 21-154
19. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. – С. 536–537
20. Федорова М.М. Лакан // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – 421 с.
21. Фромм Э. Забытый язык. Введение в науку понимания снов, сказок и мифов. — Москва: Аст, Астрель, 2010. — 320 с.
22. Юнг К. Г. Психология переноса. Статьи. Сборник. Пер. с англ. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
23. Юнг К.Г. Либидо, его метаморфозы и символы.. – СПб.:Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. – 415с.
24. Юнг, К. Г. Архетип и символ [Текст] / К. Г. Юнг.– СПб. : Прогресс-Универс, 1991. – 276 с.
25. Юнг, К.Г. Ю. Символы трансформации : [пер. англ.] / Карл Густав Юнг. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 731 с.
26. Яценко Т. С. Глибинно-психологічна сутність символу / Яценко Т. С. // Педагогіка і психологічна наука в Україні: зб. наук. праць до 15-річчя АПН України [у 5 т.]. Психологія, вікова фізіологія, дефектологія. – К.: «Педагогічна думка». – Т. 3. – 2007. – 270 с.
27. Яценко, Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків) [Текст] / Т. С. Яценко [и др.]. – Черкаси : Брама, 2003. – 216 с.
28. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика: монография / Т.С. Яценко. – Днепропетровск: «Инновация», 2015. – 567 с.

REFERENCES

1. Averyntsev S. S. Symvol // Philosophical Encyclopedic Dictionary. – М.: Sov.entsyklopediya,1983. – 607 p.
2. Bauer V., Diumotts Y., Holovyn S. Encyclopedia of symbols / Per. s nemetskoho H. Y. Haeva – М.: KRON-PRESS, 2000. – 504 p.
3. Blium Kherold P. Symbolic processes and the formation of symbols // Russian Imago 2002.
4. Yssledovanyia po psykhoanalyzu kultury: (Sbornyk). – М.: Ahraf, 2004. – P. 183-238.Great Dictionary of Modern Ukrainian / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. – K.; Irpin: Perun, 2004. – 1440 p.
5. Vynnykott, D. V. The talk with parents [Tekst]: [per. s anhl.] / D. V. Vynnykott. – М. : Klass, 1994. – 112 p.
6. Hadamer H.-H. The urgency of the beautiful. / Mykhailov A. V. (per. s nem.). – М., 1991. – 438 p.
7. Hrof, S. Beyond the Brain [Tekst] / : [per. s anhl.] / S. Hrof. – 2-e yzd. – М. Yzd-vo Transpersonalnoho yn-ta, 1993. – 504 p.
8. Aesthetics: Dictionary / Pod red. A.A.Beliaeva. – М.: Polytizdat, 1989. – 447s.
9. Kassyrer, Э. The philosophy of symbolic forms: V 3 t. / Per. s nem. S. A. Romashko. — М.—SPb.: Unyversytetskaia knyha, 2002. — 398 p.
10. Kerlot Khuau Eduardo Dictionary of symbols.— М.: «REFL-book», 1994. – 608 p.
11. Kliain, M. The development in the psychoanalysis [Tekst] / sost. y nach. red.: Y. Iu. Romanov. – М.: Akadem. proekt, 2001. – 512 p.
12. Lakan, Zh.Anxiety (Semynaru, Knyha X (1962/63)) [Tekst] / Zh.Lakan. – М.: Yzdatelstvo “Hnozyz”, Yzdatelstvo “Lohos”. 2010. – 424 p.
13. Leibyn V. Psychoanalysis: problems, studies, discussions. – М., 2008. – 487 p.
14. Losev A.F. Philosophy of the name / Losev A.F. Yz rannykh proyzvedenyi. – М., 1990. – 340 p.
15. Losev A.F. Ancient Cosmos and Modern Science / Losev A.F. Butye. Ymia. Kosmos. – М., 1993 – 315 p.
16. Losev A.F. The problem of symbol and realistic art. – М., 1995. – 246 p.
17. Pysr Ch. S. Selected Philosophical Works. Per. s anhl. K. Holubovycha, K. Chukhrukyzhze, T. Dmytreva. — М.: Lohos, 2000. — 354 p.
18. Rank O., Zakhs Kh. The value of psychoanalysis in the sciences about spirit // Rank O. Myf o rozhdenny heroia. / Per. s anhl. – М.: Refl-buk; K.: Vakler, 1997. – P. 21-154
19. Selivanova O. Modern linguistic. Terminology encyclopedia. Poltava, 2006. – P. 536–537
20. Fedorova M.M. Lakan // Novaia fylosofskaia entsyklopedyia. – М., 2001. – 421 p.
21. Fromm Э. Forgotten Language. Introduction to the science of understanding dreams, fairy tales and myths. — Moskva: Ast, Astrel, 2010. — 320 p.
22. Yunh K. H. Psychology of transfer. Staty. Sbornyk. Per. s anl. – М.: Refl-buk, K.: Vakler, 1997. – 304 p.
23. Yunh K.H. Libido, his metamorphosis and symbols.. – СПб.:Vostochno-Evropeyskiy Ynstytut Psykhoanalyza, 1994. – 415p.

24. Yunh, K. H. The archetype and the symbol [Tekst] / K. H. Yunh.– SPb. : Prohress-Unyvers, 1991. –276 p.
25. Yunh, K.H. Iu. Symbols of transformation : [per. anhl.] / Karl Hustav Yunh. — M.: ACT: ACT MOSKVA, 2008. – 731 p.
26. Yacenko T. S. Deep-psychological nature of symbol / Yacenko T. S. // Pedahohika i psykholohichna nauka v Ukraini: zb. nauk. prats do 15-richchia APN Ukrainy [u 5 t.]. Psykholohiia, vikova fiziolohiia, defektolohiia. – K.: «Pedahohichna dumka». – T. 3. – 2007. – 270 p.
27. Yacenko, T. S. Figure in psychocorrectional working of psychologist-practices (based on psychoanalysis of the complex of subject pictures) [Tekst] / T. S. Yacenko [y dr.]. – Cherkasy : Brama, 2003. – 216 p.
28. Yacenko T. S. The dynamics of the development of depth psychocorrection: Theory and Practice: Monograph / T.S. Yacenko. – Dnepropetrovsk: «Ynnovatsyia», 2015. – 567 p.

The concept of “symbol” in the scientific literature”

Sidenko Y. O.

Abstract. The article is executed within psychodynamic paradigm and devoted to the actual issue of correlation of concepts "symbol" and "sign" in the philosophical and psychological studies. The content of these terms is disclosed, their main features are defined. Based on the conducted studies of domestic and foreign scientists, it is established their similarities and differences. The content of the article points out, that the term "symbol" has more complex nature than the concept of "sign", so we can not speak about their identity. This paper focuses on new ways of knowing the category of "symbol" in the psychodynamic paradigm, that confirm the dissertation's studies the followers of Academician NAPS Ukraine T. S. Yacenko, in developing its application aspects.

Keywords: *archetype, crowding out, depth knowledge, sign, psychodynamic paradigm, symbol.*

Понятие «символ» в научной литературе

Сиденко Ю. А.

Аннотация. Статья выполнена в русле психодинамической парадигмы и посвящена актуальному вопросу соотношения понятий «символ» и «знак» в философских и психологических исследованиях. Раскрыто содержание вышеупомянутых терминов, определены их основные характеристики. На основе проведенных исследований отечественных и зарубежных ученых установлено их сходство и отличие. Содержание статьи указывает на то, что понятие «символ» имеет более сложный характер чем понятие «знак», потому нельзя говорить об их тождественности. В данной работе акцентируется внимание на новых путях познания категории «символ» в психодинамической парадигме, что подтверждают диссертационные исследования последователей академика НАПН Украины Т. С. Яценко, в разработке прикладных ее аспектов.

Ключевые слова: *архетип, вытеснение, глубинное познание, знак, психодинамическая парадигма, символ.*